

Josip Rabar

VELIKA DUŠA — GANDHI

(Uz tridesetu obljetnicu smrti 1948—1978.)

Riječ je o Mahātmā Gandhiju. *Māhatmā* u slobodnom prijevodu znači: *velika duša*. (Mahā — veliki, ātman — vlastitost, sebe, duh, duša.) To je ime dobio na poklon od indijskog naroda. Neki kažu da ga je pjesnik Tagore prvi tako nazvao. Gandhijeva interesantna ličnost privukla je pažnju čovječanstva prije nekoliko desetljeća. Danas kao da je izvrgnuta zaboravu, i to baš u vrijeme kad razne pseudohinduističke sljedbe nalaze sve brojnije pristalice u Evropi. Poplava plitkih eklektičkih i jeftinih reklamerskih tvorevina može ozbiljno iskriviti sliku što je Evropljani gaje o religijskom blagu Indije. Potrebno je razdvojiti žito od kukolja, potrebno je uopće bolje poznavati našu braću po nastojanju, naše suputnike po cilju, bez obzira na to što koračamo različitim putovima. Možda ćemo jasnije uvidjeti da ni putovi nisu bili toliko različiti koliko se to u prvi mah činilo.

Tko je bio Gandhi? Što je htio? Koliko je religioznost u njegovu životu i nastojanju bila bitna komponenta i u kojoj je mjeri ujedinjavala i osmišljavala čitavu njegovu praksu? Ne bi li bilo dobro da pustimo samog Gandhija da o tome govori?

Dub

Evo nekih njegovih misli, koje nam mogu osvijetliti put k razumijevanju i upoznavanju njegova života i opusa!

»Onaj tko traga za istinom ne može sebi dopustiti da bude egoist. (...) Iskrena i čista želja srca uvijek se ispuni. To pravilo često mi je potvrdilo vlastito iskustvo. (...) Najiskrenije priznajem mnoge svoje grijehе. Ali ne nosim njihov teret na ramenima. Ako idem ka Gospodinu, a osjećam da idem, sigurno je sa mnom, jer osjećam toplinu svjetlosti Njegove prisutnosti. (...) Kad vidim čovjeka koji griješi, kažem sebi da sam i ja griješio; kad vidim pohotljivca, kažem sebi da sâm to i sam nekad bio; i na taj način osjećam srodnost sa svakim na svijetu i osjećam da ne mogu biti sretan ako nije sretan i onaj najponiženiji. (...) Istinu ne može naći nitko tko nema razvijeno osjećanje poniznosti. (...) Instrumenti za traženje Istine su jednostavni koliko i teški. Mogu se činiti sasvim nemogućim drskoj osobi, a sasvim mogućim nevinom djetetu. (...) Nitko nema pravo da prisiljava druge na djelovanje prema svom viđenju istine. (...) Znam da nikad neću spoznati Boga ako se ne borim protiv zla i po cijenu života. (...) Za mene Bog je Istina i Ljubav; Bog je etika i moral; Bog je neustrašivost. Bog je izvor Svjetlosti i Života, a iznad je i izvan svega toga. Bog je savjest. On je čak i ateizam ateista. Jer u svojoj bezgraničnoj ljubavi Bog pušta ateista da živi. On je istraživač srca. On nadmašuje govor i razum. Bolje poznaje nas i naša srca nego mi sami. On je u nama, a ipak iznad i izvan nas. (...) On primjenjuje na nas iste mjere koje mi primjenjujemo za naše bližnje — ljude i životinje. Za Njega neznanje nije izgovor. A uza sve to On uvijek prašta jer nam uvijek pruža priliku da se pokajemo. On je najveći demokrat koga svijet zna, jer nas ostavlja »nesputane« da sami biramo između zla i dobra. (...) Bog je najstroži gospodar na svijetu kojega ja znam i stavlja nas na potpunu probu. A kad opazimo da nas izdaje vjera ili tijelo i da tonemo, On nam na neki način priskabe u pomoć i dokazuje nam da ne smijemo gubiti vjeru i da nam je On uvijek pri ruci, ali uz svoje uvjete, a ne uz naše. Takvo je moje iskustvo. Ne mogu se sjetiti ni jednog jedinog primjera da me je u jedanaestom satu zaboravio.«

Gandhi je na vlastitoj koži osjetio da je Bog *strog jer voli*. Bog kao bolji znalac života od nas i dobar poznavalac neumoljivih životnih zakona, čini sve što je najbolje za nas, ako ga samo poslušamo. On je brižan roditelj. Iako ga hinduist Gandhi ni na jednom mjestu ne naziva Ocem, Bog za njega ima i taj smisao.

Religioznost

Ko što primjećuje indijski filozof S. Radhakrishnan (Radakrišnan) nemir u svijetu je odraz unutrašnjeg nesklada i narod u bitnom smislu ne spašavaju vojskovođe ili političari, već njegovi sveci nepokolebljivog integriteta. Religija je po njemu disciplina koja nam pomaže da svladamo nesklad u našoj prirodi i da integriramo svoju ličnost. *Gandhi je bio u biti religiozan*. Religijskim uvidom, duhovnim vježbama, askezom i molitvama

težio je da ostvari *novog čovjeka*, nesebičnog, neustrašivog i slobodnog za ljubav. Ne može se reći da u tom nije imao uspjeha. Čitav njegov život ispunjen je požrtvovanjem za druge i sva njegova nastojanja išla su za tim da svoje sunarodnjake izvuče iz ugnjetavanja i mraka na svjetlo slobode i istine. Pri tom svi društveni ciljevi, kao što su nacionalna nezavisnost i socijalna jednakost, čine skaldnu cjelinu i odišu dubljim religijskim smislom. U skladu s njegovom religijom Gandhijeva građanska neposlušnost, usmjerena protiv britanske kolonijalne vlasti, bila je strogo nenasilna. On se goloruk suprotstavljao sili, pušta da ga uhvate i u tome ga slijede milijuni. Nebrojno mnoštvo Indijaca u skladu sa zasadama tolerantne religije pružaju nenasilan otpor i puštaju da ih trpaju u zatvor. Britanci su zbunjeni, ne znaju što će s tolikim uhićenicima. Indijski narod je zaigrao na kartu nekih svojih tradicionalnih vrijednosti i samopožrtvovanja i ... dobio je igru.

Gandhijevi postupci su uzorni do u sitne detalje. U zatvoru štrajka glađu, ali ne zbog sebe, već zbog uvjeta u kojima se nalaze drugi zatvorenici. Uvijek je spreman odreći se nekog svojeg dobra u korist drugih. Uvijek izrazito nenametljiv, skroman i popustljiv do krajnjih granica kad je bila u pitanju njegova osobnost. Velik dio dana provodio je u molitvi, smiren i vedra duha, svjedočeći životom najstrožeg askete. Svoj osjetljivi duh okrenuo je religijskom blagu Indije, uočavajući vrijedno, odbacujući nevrjedno, ponekad pristran u tumačenju religijskog naslijeđa kao svi neohinduisti, ali uvijek širokog srca za sve bližnje, toplog širokog srca. Da, s pravom su ga nazvali Velika Duša.

U povijesti svake religije može se primijetiti izmiješanost divnih misli i površnih gluposti, dubokih religioznih zasada i običnih praznovjerica. Dobre se namjere katkad izrode u razna pretjerivanja i sitničavosti, zdrava se jezgra ponekad izgubi iza suvišnosti i formalnosti. Sveti ljudi su trag svjetla u tami, u njih se religiozna praksa čisti od lišaja i pijavica, prvotna namjera utemeljivača vjere postaje ponovno vidljiva i ponovno blista i mami, privlači kao neodoljiv magnet, zove mase na istinski religiozni čin. Mi kršćani imamo, na primjer, svetog Franju Asiškoga, koji nam svojim životom tako uspješno svjedoči Kristovu Riječ. I na Gandhiju ima puno svetačkog. I on je čovjek izuzetnih osobina. Pravo je čistilište hinduističke religiozne misli i prakse.

U duhu hinduističke religije gledao je na božansko ne samo kao na transcendentni apsolut, već kao na osobnog Boga. Bio je istinski bhakta¹ s nepokolebljivom vjerom u Boga.

¹ Bhakte su posebna vrsta indijskih svetih ljudi. Njihov oblik svetosti blizak je kršćanskoj svetosti. Karakterizira ih ljubav između njih i Božanske Osobe. Ta međusobna ljubav je ono jedino bitno što bhakte čini bhaktama. Dakle, ni njihova intelektualna nastojanja, ni asketizam, ni utrnuće, ni bilo što drugo, nije presudno.

Vrijednost Gandhijeve ličnosti ne može se pripisati samo Gandhiju. Uspjeh Gandhija kao čovjeka uspjeh je nauka kojega je on bio primjena, to je Božji uspjeh.

Potpuno u duhu hinduizma on piše: »... Svakim danom sve više hvata korijena u meni uvjerenje da je samo On stvaran, a sve ostalo da je nestvarno.« Gandhi jasno daje do znanja, da mu je religija važnija od svega i da je on prvo hinduist, a tek potom Indijac: »Čovjekov najviši cilj je ostvarivanje Boga, a sve njegove aktivnosti, društvene, političke, religiozne treba da budu vođene najvišim ciljem — vizijom Boga.«

Neohinduizam

Da bismo shvatili Gandhija, moramo ga promatrati kao neodvojivi dio cjeline, kulturnog i duhovnog tla iz kojeg je iznikao. Tu cjelinu kojoj Gandhi pripada nazivamo neohinduizmom. Možemo ga razlikovati od hinduizma time što je on proširio sinkretičnu moć hinduizma i upio u sebe mnoge zasade svih velikih svjetskih religija, osobito islama i kršćanstva. Hinduizam, ta »majka svih religija«, zahvaljujući širokom srcu vedante², svom temelju, sve stvari na svijetu promatra pod vidom jedinstva, u obzorju sveobuhvatnog Boga koji se krije ispod mnoštva prividnih likova. Hinduizam je već prije unio u sebe neke bitne istine džinizma i budizma. Kao neohinduizam to je učenje dobilo svoj sadašnji oblik, u kojem postiže za univerzalnošću. Neohinduizam je pokušaj da se dionice svih svjetskih religija stope u jednu partituru, i to ne bez uspjeha što se tiče ljepote, dubine, istinitosti i dobrote takvog djela. Neohinduizam ipak ostaje biljka uzgojena na indijskom tlu, a njegovi korijeni su u vedanti. Isto tako i svoju dosljednost i jedinstvo zahvaljuje vedanti. Neohinduizam nosi svoju osobenost i fizionomiju i nije puki eklekticizam. Neki ga uspoređuju s indijskom religijskom renesansom, neki s protestantizmom. Ta religija nosi u sebi mnogo toga što je inače specifično za Kristovu poruku. I ona se daje u potragu za Ljubavlju.

Osnivačem neohinduizma obično se smatra *Raja Ram Mohan Roy* (1772—1833), Bengalac iz brahmanske obitelji, odgojen u mješavini hinduističke i muslimanske tradicije. Sukob s ortodoksnim hinduizmom približio ga je kršćanstvu. Osnovao je pokret *Brāhmo-samādž* ili »udruženje onih koji vjeruju u samo jedno božanstvo koje postoji po sebi«. Nije želio da utemelji novu sektu, nego »ustanovu gdje će hinduisti, muslimani, kršćani, parsi i ostali moći da se sastaju na zajedničku molitvu iz uvjerenja o

² Vedanta je nauka o posljednjem smislu Veda (hinduistički religijski spisi). Osnova te nauke je advaita (nedvojnost), tj. da zbiljski ne postoji ništa osim Boga, nazvanog Brahman, dok su individualne ljudske duše, kao i sve prirodne pojave, zapravo identične s Bogom, a samostalno postojanje samo im je efekt neznanja. Oslobođanje ljudske duše od preporađanja, od bolnih utjelovljenih života i ponovno sjedinjenje s Bogom, postiže se jedino uklaňanjem tog neznanja.

Božjem jedinstvu«. Taj je izraz njegovih napora nosio pretežno obilježja hinduističkih shvaćanja, u prvom redu vedantinskog panteizma — bio je, dakle, prvenstveno hinduistička reforma. Brāhmo-samādž je, međutim, poprimio i do danas zadržao obilježje sekte ograničene na uzak krug intelektualaca. Danas ima oko 100.000 pristalica. No utjecaj Brāhmo—samādža je mnogo veći nego što se to iz broja daje zaključiti. Mnogi veliki stvaraoci bili su zadojeni njegovim duhom. Pjesnik Thakur (Tagore) — na primjer.

Neohinduizam kao pokret vjerske širine i tolerancije ima svoje svece, svoje mistike i filozofe. Spomenimo samo Ramakrišnu, Vivekanandu, Aurobinda, Radhakrishana i Gandija.

Džinizam

Džinizam je posebna indijska religija, ali isto tako živi unutar hinduizma — prihvaćen, apsorbiran i prepravljen. Neki osnovni pojmovi Gandhijeva učenja, u prvom redu ahimsa, džinističkog su porijekla.

Po džinizmu se sve što se u svemiru nalazi dijeli u dvije osnovne skupine, u dživu i adživu. Dživa je žiće, život, živo biće, duša i svijest, ukratko, najprikladnije je da je nazovemo dušom, a dživa je neživa stvar, materija. Dživa su bezbrojne po broju i različite po vrsti. Postoje savršene i slobodne džive, i one utjelovljene, zarobljene materijom. Na dnu te gotovo plotinovske ljestvice su džive potpuno utopljene u materiji i nesvjesne, kao kamen ili zemlja. Džive su vječne, njihova bitna osobina je svijest. One se dijele prema broju osjetnih organa koje imaju. Najviše džive posjeduju pet osjetila i um, a najniže (biljke) samo jedno osjetilo: dodir. Ta podjela je važna zbog problema: kako primijeniti ahimsu ili neozljeđivanje duše. Kako svaka stvar ima dušu, tako se ni ahimsa ne može provoditi u strogom smislu. Potrebno je odrediti neku granicu da bi čovjek mogao jesti i disati. Džinisti su, naravno, vegetarijanci. Oni nastoje izbjeći osnovni grijeh: himsu ili pričinjavanje bola nekom živom biću. Važno je napomenuti da neozljeđivanje ili ahimsa nije shvaćena pritom kao negativno izražavanje, već kao pozitivna *ljubav* prema svim dušama.

Sve religije crpu iz istog izvora istine. Sličnosti džinizma s općim tendencijama svih religija nisu slučajne. No osim istovjetnosti postoje i razlike jer svaka religija naglašava pojedini aspekt istine. Formalna dosljednost često se i izrodi i poprima bizarne oblike. Takvi su katkad džinisti u svom nastojanju da ne povrijede ništa živo.

Gandhi je preuzeo od džinista jezgro njihova učenja, no imun je na njihove pretjeranosti i sitničavost.

Za istinu, za ljubav među ljudima, za dobro svih ljudi potrebno je boriti se. *Samo sredstvo borbe ujedno je i cilj.* Borba je neozljeđivanje nikoga i ljubav prema svakome. To je osnovno kod Gandhija.

Ahiṃsa je bitan pojam Gandhijeva učenja. Evo što kaže Radhakrishnan o tom pojmu: »Gandhijevo nenasilje (ahiṃsa) zasniva se na višim aspektima ljudske prirode koji se bune protiv tiranije, nepravde i autoritarizma. Vrijednosti potječu iz srca i volje ljudi. Gandhi vjeruje u silnu težnju ljudske prirode k miru i slobodi. Društvo kakvo on hoće postići nalazi se već svuda u srcima ljudi, mada, možda, skriveno. Moramo ga izvući na površinu boreći se protiv zlih sila političkih, društvenih i psiholoških. Za Gandhija nenasilje znači unutrašnji rat koji od nas zahtijeva da pobijedimo strah, pohlepu, bijes i krivicu. Kad god se pojavi neka velika ličnost, ona potakne duh u nama i podsjeća nas da nismo samo životinje već i ljudska bića.«

Na početku iznošenja svoga učenja Gandhi izričito naglašava da ne propovijeda nikakve nove istine. On samo baca svjetlo na religijsko naslijeđe i otkriva u njemu biser: istina i ljubav (ahiṃsa) jesu jedino što vrijedi. Gdje to postoji, sve na kraju dođe na pravo mjesto. Potrebno je činiti određenu »ljubavnu praksu« da bi se dobila istinita teorija. Stoga je Gandhi počeo s preobrazbom samoga sebe.

Ahiṃsa bukvalno znači: neozljeđivanje, ali na više mjesta Gandhi je naziva ljubavlju. Značenje te riječi puno je bogatije od pukog navedenog negativnog odnosa. Nazvavši je ljubavlju, Gandhi ukazuje na njezin puniji smisao. No najčešće i to u smislu društvenog djelovanja naziva ahiṃsu nenasiljem.

Osnova ahiṃse prema Gandhiju je religija. Živa vjera u nenasilje je nemoguća bez žive vjere u Boga: »Nenasilje je snaga koju mogu imati svi podjednako — djeca, mladi muškarci i žene ili odrasli, uz uvjet da gaje živu vjeru u Boga ljubavi te zato i takvu istu ljubav prema cijelom čovječanstvu. Kad se nenasilje prihvati kao zakon života, ono mora proživjeti cijelo biće, a ne samo pojedina djela.« Ahiṃsa je aktivna snaga najvišeg reda. To je snaga duše ili sila u nama koja teži k Bogu. Naoružan čovjek se oslanja na svoje oružje. Čovjek namjerno nenaoružan oslanja se na nevidljivu snagu Boga: »Vjera me podržava u uvjerenju da je Bog pomoć bespomoćnima, da on dolazi u pomoć samo onome tko se prepusti Njegovoj milosti.«

Ako ne smijemo mrziti niti siliti nikoga, to ne znači da treba odobravati tuđe laži i nasilja. Moramo pružati otpor i boriti se. Ahiṃsa je vrlo mukotrpan put, koji razumijeva unutrašnju borbu i etičke konflikte. Živjeti religiozno prema Gandhiju znači ići skrupuloznijim i težim putem. Ipak, ahiṃsa je nepobjediva. Ona ne rađa zle plodove koji su posljedica

svake sile. Ahimsa je istovjetnost teorije i prakse. Tamo gdje se svaka, pa i najhumanija ideja kompromitira, ahimsa ostaje djevičanski čista. Ona je zvijezda u noći kojoj nesvjesno teži svako ljudsko srce. Ahimsu ljudi iznova zaboravljaju i odbacuju, no ona ostaje imperativ kome se teži. Ahimsa uvijek iznova stječe nove borce, koji će se pouzdati samo u Boga: »Pouka nenasilja nalazi se u svakoj religiji, ali ja s ljubavlju vjerujem da je, možda, ovdje u Indiji njegova primjena svedena na nauku. Bezbrojni sveci položili su živote u tapačarja (tapascharya³) dok pjesnici nisu osjetili da se njihovom žrtvom Himalaja pročistila u svojoj snježnoj bjelini. No ta primjena nenasilja je danas gotovo mrtva. Neophodno je ponovno oživjeti vječni zakon odgovaranja na gnjev ljubavlju i na nasilje nenasiljem.«

Nenasilje je vrhunac hrabrosti. Između nasilja i kukavičkog bijega Gandhi priznaje da mora dati prednost nasilju nad kukavičlukom: »Kao kukavica, što sam bio godinama, njegovao sam nasilje. Počeo sam da cijenim nenasilje tek kada sam počeo da se oslobađam kukavičluka.«

»Dinamično nenasilje znači svjesnu patnju. (. . .) (Ono je) aktivnija i stvarnija borba protiv zla od odmazde, čija je sama priroda uvećavanje zla. (. . .) Hoću potpuno da otupim oštricu tiraninova mača, ali ne time što ću mu suprotstaviti oštrije oružje, već time što ću razočarati njegovo iščekivanje da mu pružim fizički otpor. Umjesto toga pružit ću mu otpor duše. To će ga najprije zasjeniti, a zatim iznuditi od njega poštovanje, koje ga neće poniziti, već podići . . . Nenasilje je najveća sila na raspolaganju čovječanstva. Moćnija je od najmoćnijeg rušilačkog oružja. (. . .) Mrzi grijeh, a ne grešnika — to je pravilo koje se rijetko primjenjuje iako ga je lako shvatiti i zato se otrov mržnje širi svijetom. (. . .) Čovjek i njegovo djelo su dvije različite stvari. Dok dobro djelo izaziva pohvalu, a zlo pokudu, izvršilac djela, bilo dobrog ili zlog, uvijek zaslužuje poštovanje ili sažaljenje, zavisno od slučaja. Oni što hoće da unište ljude, a ne manire, postaju gori od onih koje uništavaju u pogrešnom uvjerenju da će manire nestati s ljudima. Oni ne poznaju korijen zla.

Ako netko ne primjenjuje nenasilje u osobnim odnosima, a nada se da će ga primjenjivati u većim stvarima, griješi mnogo. Nenasilje, isto kao i milosrđe, mora početi kod kuće. (. . .) Prvi korak nenasilja jest da se u svakodnevnom životu njeguje istinoljublje, poniznost, podnošljivost i dobrota puna ljubavi.

Mnogi odmahuju glavom i govore: 'Ali ne možeš učiti nenasilju mase. Moguće je tome učiti samo pojedince, i to u rijetkim slučajevima.' Mislim da je to velika samoobmana. Da čovječanstvo nije nenasilno, ono bi samo sebe odavna uništilo. (. . .) Ja sam protiv nasilja zato što kad ono naizgled čini dobro, to je dobro samo privremeno, a zlo koje čini stalno je. (. . .) Jedna stvar trpi onoliko koliko je podržava nasilje. (. . .) Samožr-

³ Tapascharya — asketsko ponašanje

tvovanje jednog nevinog je milijun puta moćnije nego žrtvovanje milijun ljudi koji umiru ubijajući druge.

Put mira je put istine. Istinoljubivost je važnija i od miroljubivosti. Zapravo, laž je mati nasilja. Istinoljubiv čovjek ne može dugo biti nasilan. U svom traženju shvatit će da nema potrebe da bude nasilan, i otkrit će da dokle god ima i najmanjeg traga nasilja u sebi, neće naći istinu koju traži.«

Satjāgraha

Taj izraz, koji se često pogrešno prevodi kao »pasivni otpor«, znači doslovno »snaga istine«, ali može značiti isto tako i »snaga ljubavi«.

U svom članku o Gandhiju filozof Radhakrishnan ovako opisuje značenje tog pojma: »Satjāgraha se (...) zasniva (...) na ljubavi: na ljubavi prema protivnicima, na podnošenju patnji da se oni preobrate. Ona je borba protiv grijeha a ne protiv grešnika. Agresivnost nije bitan dio ljudske prirode. Ratobornost se može zamijeniti blagošću i nježnošću. Satjāgraha zahtijeva disciplinu, a može tražiti i samožrtvovanje, patnju, post, zatvor i smrt, no ipak njezina je najviša vrlina ta što su joj sredstva u skladu s najvišim ciljevima. Krist pokazuje da je ljubav koja pati jača od sile koja izaziva patnju.«

A evo što kaže Gandhi o toj snazi: »Snaga ljubavi je ista kao i snaga duše ili istine. Na svakom koraku imamo dokaze njezina djelovanja. Univerzum bi iščezao bez postojanja te snage... Postojanje tisuća, u stvari desetina tisuća, zavisi od njezina aktivnog djelovanja. Svakodnevnne male svađe milijuna obitelji nestaju pred tom silom. Stotine nacija žive u miru. Povijest ne bilježi i ne može bilježiti tu činjenicu. Ona je u stvari bilježenje svakog prekida ravnomjernog djelovanja snage ljubavi ili duše. Dva brata se posvađaju; jedan se pokaje i u njemu se ponovo probudi uspavana ljubav, ponovo počinju živjeti u miru; to nitko ne primjećuje. No ako se braća, na intervenciju advokata ili iz nekih drugih razloga, late oružja ili odu na sud — što je drugi oblik očitovanja sile — njihove postupke će odmah zabilježiti tisak, o njima će susjedi pričati, a možda će ih zabilježiti i povijest. A što vrijedi za obitelji i zajednice, vrijedi i za nacije. Nema razloga vjerovanju da jedan zakon vrijedi za obitelji, a drugi za nacije. Budući da je snaga duše prirodna, povijest je ne bilježi.«

Satjāgraha je uvođenje istine i blagosti u društveni i politički život. Gandhi smatra da oni koji kažu kako religija nema veze s politikom ne znaju što znači religija. Život je nedjeljiva cjelina. Gandhi je živ primjer kako religija može uzvisiti politiku, kao što je inkvizicija primjer kako politika može poniziti religiju. Gandhi i u politici pokušava zasnovati Nebesko kraljevstvo: »Ne bih mogao živjeti ni sekundu bez religije. Mno-

gi moji politički prijatelji očajni su zato što, kako oni kažu, i moja politika potječe iz moje religije. Idem dalje i kažem da svaka djelatnost religioznog čovjeka mora proistjecati iz njegove religije, zato što religija znači biti povezan s Bogom, što će reći: Bog vlada svakim tvojim dahom.«

Gandijevo djelovanje teži na društvenom planu u zadnjoj konsekvenciji »stanju prosvijećene anarhije«, društvenoj situaciji u kojoj je svatko svoj gospodar. Arhé postaje potpuno unutarnji, božanski. To idealno Božje kraljevstvo čini suvišnim zemaljske države i sve prisilne institucije. Ono predstavlja ispunjenje Božje želje da čovjek konačno postane svoj. U tom pogledu Gandhi sebe naziva nenasilnim revolucionarom. Satjāgraha tako nije samo društvena snaga ahimse, ona je najradikalnija revolucija.

Siromaštvo i komunizam

»Primjena te snage (satjāgraha) zahtijeva prihvaćanje siromaštva, to jest, ravnodušnost prema tome imamo li što da jedemo i što da obučemo. (...) Kad sam se našao u mreži politike, pitao sam se što je potrebno da ostanem potpuno netaknut nemoralom, neistinom. (...) Bila je to teška borba u početku, borba s mojom ženom i — živo se sjećam — s mojom djecom. No, bilo kako bilo, najzad sam došao do zaključka da, ako hoću da služim ljudima među kojima živim i čijim sam teškoćama bio svjedok iz dana u dan, moram odbaciti cijelo bogatstvo, svu svoju imovinu... Ne bih vam rekao istinu kad bih kazao da sam odmah sve odbacio čim sam došao do tog uvjerenja. Moram vam priznati da je u početku napredovanje išlo sporo, a sada, kad mislim na te dane borbe, sjećam se da je bilo i bolno. No kako su dani prolazili, uviđao sam da moram odbaciti mnoge stvari koje sam smatrao svojim, a došlo je vrijeme kad je bila prava radost odbaciti ih. Na kraju, jedna za drugom, gotovo geometrijskom progresijom, stvari su se odbijale od mene. (...) Tako stižemo do ideala potpunog odricanja i učimo se da se koristimo tijelom za službu drugima, da nam služba drugima, a ne kruh postane oslonac u životu. Jedemo i pijemo, spavamo i budimo se samo da bismo služili drugima. Takav stav nam donosi stvarnu sreću i blaženu viziju ispunjenog vremena. Ispitajmo sebe s tog stajališta!«

Privatno vlasništvo stoji kao zapreka na putu k potpunoj ljudskoj sreći. No Gandhi ne misli da se prisiljavanjem može išta postići. Ako odbacivanje privatnog vlasništva nije zov unutarnje slobode, uzalud je svaka prisila. Stvara se društvo u kojem ljudi teže k privatnom vlasništvu, a država im brani. Nesloboda se time samo uvećava. Gandhiju je odvratno prisiljavanje ljudi na bilo što. Svatko može samo vlastitom svijesću i savješću graditi svoju slobodu. Gandhi djeluje primjerom. On kaže: »Neću čekati da preobratim cijelo društvo, nego ću odmah početi od sebe. (...) Život ispunjen požrtvovanjem je vrhunac umjetnosti i pun je

radosti.« Samo radost i slast slobode mogu zaista osloboditi čovjeka privatnog vlasništva. Religijski komunizam je vrlo stara stvar. Takav komunizam ne razlikuje sredstvo od cilja i u tom smislu i Gandhi sebe naziva komunistom. On primjećuje: kad su ljudi izgubili vjeru u metodu preobraćenja, rodila se tehnika poznata pod imenom naučni socijalizam. Ona je primjena etičkog ideala neposjedovanja u oblasti ekonomije.

U osobi Mahatme susrećemo nenasilnog komunistu, koji ljude vodi putem mirne revolucije. On je svjestan da neće svi imati podjednaku svijest i da neće svi biti podjednako radosni i slobodni. Više ili manje ostat će i onih koji će željeti da robuju privatnom vlasništvu. No sreća slobodnih na kraju će preobratiti i takve.

Gandhiju je besklasno društvo ideal koji ostvarujemo religijskom praksom. On čak upotrebljava riječ: »samoupravljanje« (prvenstveno u smislu upravljanja samim sobom). Tom je samoupravljanju sloboda govora i pisanja temeljni uvjet, a ostalo će doći po sebi. Kad je u pitanju *snaga istine*, Gandhi ne sumnja da će ljudi povjerovati, a to znači: činiti, praktički djelovati.

Brak i celibat

»Ljudsko društvo se neprestano razvija, neprestano produhovljuje. Ako je tako, ono se mora zasnivati na sve većem ograničenju zahtjeva tijela. Brak se mora smatrati svetinjom koja nameće disciplinu partnerima, ograničavajući ih na međusobno fizičko spajanje jedino radi rađanja, kad oba partnera to žele i kad su spremni (. . .) Potpuno odricanje, celibat, idealno je stanje. Ako se ne usuđujete ni pomisliti na to, sklopite svakako brak, no i tad živite životom samokontrole. Ideal potpunog celibata ili celibata u braku jest za one koji teže duhovnom ili višem životu; to je *conditio sine qua non* takva života. (. . .) Idealan brak je postizanje duhovnog jedinstva kroz tijelo. U braku tjelesna ljubav služi kao stepenica k božanskoj . . .«

Gandhi i kršćanstvo

U ocjeni kršćanske Evrope Gandhi je nedvosmislen i oštar. Slobodno možemo reći, pretjerano oštar. Suvremena Evropa za njega ne predstavlja duh Boga i kršćanstva, već duh sotone. Ona je samo po imenu kršćanska, a zapravo obožava Mamona. Takozvani sljedbenici Isusa Krista mjere svoj moralni napredak prema materijalnim dobrima. Na Zapadu nema kršćanstva ni Krista, jer inače ne bi bilo ni rata. Gandhi kaže: »Uostalom, Isus je bio Azijac. (. . .) On je bio sama blagost. Nadam se da će kršćani Indije u svojim životima izraziti rassetog Isusa iz Biblije, a ne kako ga tumači

Zapad, čije su ruke uprljane krvlju. (. . .) Kršćanstvo ima krvavu prošlost protiv sebe, ne zato što je Isus pogriješio, već zato što sredina u kojoj se širilo nije prihvatila njegovo uzvišeno učenje.«

Izgleda upravo tako kao da Gandhi na Zapadu otkriva postojanje samo jednog jedinog autentičnog kršćanina: Lava Nikolajeviča Tolstoja. Za Franju Asiškoga, Thomasa Morea i mnoge druge poznate, i još više nepoznate i anonimne kršćane Gandhi nije možda ni čuo. Kakvu Evropu je on upoznao? Evropu kolonijalne Engleske, Evropu Hitlera, Musolinija i Staljina. A u povijesti? Evropu križarskih ratova, konkvistadora, vjerske netolerancije i progona. Gandhi je ogorčen, ali to ima svoj razlog.

Neke primjedbe

Gandhi je hinduist. To u njegovu slučaju uzrokuje određene specifičnosti i dvoznačnosti. Na jednom mjestu on kaže: »Uspješno traženje Istine znači potpuno oslobođenje od dualiteta kao što su ljubav i mržnja, sreća i nesreća.« To je tipično hinduistički stav. Iako ljubav u tom smislu ne znači isto što i čista, nesebična božanska ljubav, on Boga radije naziva Istinom nego Ljubavlju: »... Duboko u sebi govorim: iako Bog može biti Ljubav, On je iznad svega Istina. Ako je ljudskim jezikom moguće najpotpunije opisati Boga, došao sam do zaključka da je On za mene Istina. No prije dvije godine otišao sam korak dalje i rekao da je Istina Bog. Uvidjet ćete finu razliku između te dvije tvrdnje da je Bog Istina, a Istina Bog. Došao sam do tog zaključka poslije neprestanog i upornog traženja Istine koje je počelo prije pedeset godina. Tada sam otkrio da je najbliži prilaz Istini kroz ljubav. Ali sam također otkrio da ljubav ima mnoga značenja bar u engleskom jeziku i da ljudska ljubav, ako je strast, može postati ponižavajuća. A otkrio sam da i ljubav kao *ahimsa* ima ograničen broj posvećenika na svijetu. No nikad nisam otkrio dvostruko značenje kad je u pitanju istina, a nikad se čak ni ateisti nisu protivili nužnosti ili snazi istine.«

Okrećući redoslijed iskaza, *Bog je Istina* u *Istina je Bog*, Gandhi mijenja smisao rečenice i, za sve koji posjeduju iskrivljen pojam Boga, sam iskaz dobiva na snazi. Kršćanin bi mogao postići sličan efekt kad bi umjesto *Bog je Ljubav* kazao *Ljubav je Bog*. Naravno, postoji opasnost da se riječ ljubav ne shvati dovoljno jasno, čega se Gandhi plaši.

Katkad kao da nije sasvim jasno koju i kakvu religiju Gandhi svjedoči i zagovara. Jer on s jedne strane govori o religiji koja nadrasta hinduizam, kršćanstvo, islam itd., o religiji koja oduvijek postoji u korijenu svih religija i koja ne potiskuje posebne religije, nego ih dovodi u sklad i daje im realnost. S druge strane, on jasno daje do znanja da nije eklektik, već hinduist. Jer: »Zvati čovjeka eklektikom znači reći mu da nema vjeru.« On nije uvjeren da u svijetu može i *treba* da postoji jedna religija.

Stoga se bori da pronade zajedničkog činioca i da uspostavi uzajamnu podnošljivost: »Vjerujem u fundamentalnu istinu svih velikih religija svijeta. Vjerujem da su one sve od Boga dane i vjerujem da su bile neophodne ljudima kojima su otkrivene. I vjerujem, kad bismo svi mogli da čitamo svete knjige različitih vjera s gledišta njihovih vjernika, našli bismo da su sve u biti jedno i da pomažu jedna drugoj. (. . .) Ne očekujem da Indija mojih snova razvija jednu religiju, to jest da bude potpuno hinduistička, potpuno kršćanska ili potpuno muslimanska, već hoću da bude potpuno tolerantna, da se njezine religije razvijaju jedna pokraj druge.«

Gandhijev istančan osjećaj lako uviđa u čemu leži istinitost religijskih poruka. Čak i kad bi mu netko uspio dokazati da nije nikad živio čovjek po imenu Isus, za njega bi *Govor na gori* ipak bio istinit. Duh (um) govori sam od sebe. Gandhi nije kršćanin, niti vjernik u kršćanskom smislu: »Što . . . Isus znači za mene? Za mene je on bio jedan od najvećih učitelja koje je čovječanstvo ikad imalo. Za svoje vjernike On je bio jedinorođeni sin Božji. Može li činjenica da prihvaćam ili ne prihvaćam to vjerovanje učiniti da Isus išta više ili manje utječe na moj život? Treba li da mi bude uskraćena sva veličina Njegova učenja i Njegove doktrine? Ne mogu vjerovati u to.« Gandhi kao da nema puno sluha za živog Krista, ni za nas malene kojima je potrebna neposredna pomoć njegove osobe da bismo se preobrazili i krenuli novim putem. Ali ne trebamo zaboraviti da je Gandhi ulazio u vrlo blizak i intiman odnos s Bogom. Pritom nije smatrao da ima pred sobom Isusovu osobu. U Isusu Kristu on ne prepoznaje Boga s kojim je istodobno usko povezan.

Gandhi je neohinduist. Svodeći sve religije pod zajednički nazivnik, on susreće razne teškoće. Za njega je Buddha vjerovao u Boga, a nirvana po njemu nije potpuno gašenje, već mir duše svjesne sebe. Dokazujući suviše pojednostavljeno da sve religije tvrde jedno te isto, on je katkad prisiljen da vrlo slobodno interpretira pojedine dijelove religijskih tekstova. Po njemu Bhagavadgītā naučava nenasilje (što bi moglo u jednom višem smislu biti točno), ali ne na takav pojednostavljen način kakav susrećemo kod Gandhija. Uopće, ahimsa je cilj svih religija. Zanimljivo je da je to Gandhiju najteže pokazati upravo na vlastitom hinduističkom religijskom spisu, na Bhagavadgītī. Dok je Krist tjelesno uzdigao na nivo božanskog, Gītā prezire sve što je tjelesno i nasilje nad tjelesnim i individualnim bićima po njoj nije grijeh uvijek i u svakom slučaju (npr. u pravednom ratu potrebno je ubijati u ime viših vrijednosti). Neki hinduisti mogu zamjerati Gandhiju da je kristijanizirao hinduizam.

Gandhijevo učenje nije potrebno u svim detaljima shvatiti podjednako ozbiljno. Na primjer, prema njemu, pristalica satjāgrahe mora stalno nositi samo odjeću khadir⁴ i mora svaki dan prestići. Očito je da to ima

⁴ Khadir — odjeća od grubog platna, koja se može tkati u kućnoj radinosti.

nekog smisla samo u specifično indijskim uvjetima. Isto tako, u indijskom duhu, Gandhi je zagovornik kastinskog sistema. To na prvi pogled izgleda kao da je u suprotnosti s čitavim njegovim učenjem. No za Gandhija kaste izvorno ne znače nejednakost ljudi, već samo specifičnu instituciju podjele rada. On bi htio da se kastinski sistem pročisti i da mu se vrati njegova prvobitna bit. Zanimljivo je da Gandhi inzistira na potpuno jednakim nadnicama za sve. Isto tako svi treba da zarađuju svoj kruh fizičkim radom, dok bi intelektualni bio potpuno besplatan. Možemo zamisliti kakvo bi to odricanje bilo za indijsku inteligenciju, s obzirom na izvanredno nizak nacionalni dohodak.

Industrijsku civilizaciju Gandhi još strože osuđuje nego evropsko kršćanstvo: »Iskreno se gnušam te lude želje da se uništi prostor i vrijeme, da se povećaju životinjski apetiti i da se ide na kraj svijeta da bi se oni zadovoljili. Ako suvremena civilizacija znači sve to, a tako je ja shvaćam, onda je ona za mene sotonska . . . Industrijska civilizacija je bolest zato što je sva (!?) loša. (. . .) Pedeset godina sjajnih izuma i otkrića (. . .) nisu dodala ni centimetar moralnoj visini čovječanstva.« Ovdje Gandhi pretjeruje, ali nam pritom daje poticaja da smjelije (u Kristovu duhu) preispitamo pojam »napretka« u našem vremenu idolatrije znanosti i tehnike.

Za kraj

S Gandhijem se zaista ne moramo složiti u svim pojedinostima, ali u onom osnovnom što nam poručuje teško je ne složiti se s njime. To se u prvom redu odnosi na praksu koju je on formulirao pojmovima ahimse i satjāgraha. Nama, koji pokušavamo slijediti Krista Gandhi je izvanredno blizak. Ne trebamo zaboraviti da je indijska kulturna baština vrlo bogata vrlo različitim religijskim oblicima. Tu možemo susresti čitav spektar naučavanja, pa i onih nihilističkih i ateističkih. U slučaju Gandhija vidimo ne samo da mu je teorija bliska Kristovoj nauci i duhu, već da je on i praktički, svojim djelovanjem, i svojim karakterom blizak Kristu, iako po onom najspecifičnijem, tj. po ulozi koju ima sama Kristova osoba u njegovu životu, nije uopće kršćanin.

Gandhi je i *naš* učitelj. On je uspješno formulirao kakvo bi trebalo biti društveno djelovanje u Kristovu duhu. On je pružena ruka i poziv na suradnju u stvaranju boljeg, ljudskijeg i božanskijeg svijeta.

Evropljani su u toj mjeri zaboravili neke osnovne zásade Kristova učenja da su im Gandhijeve metode borbe potpuna novost; iznenađeni i začuđeni oni ne vjeruju da netko može na taj način društveno djelovati. Doduše, kritika da Gandhijeva borba pretpostavlja protivnika s izvjesnim minimumom savjesti, ima svoju osnovu. Uistinu, kako bi se gandhijevci

proveli da su umjesto civiliziranih Engleza imali nasuprot sebe staljiniste ili hitlerovce? Gandhijeva borba ne pretpostavlja potpunu bestijalnost protivnika. No u velikoj većini slučajeva vlastodršci nisu potpuno lišeni ljudskih osobina. Hitlerovsko—staljinističke situacije su rijetke i mi vjerujemo u to da do njih ne bi ni došlo da se u Evropi malo više prakticirala ahimsa.

Za čovjeka koji se pouzdaje u »konkretnu snagu«, tj. u fizičku silu, ahimsa je ludost dostojna prezira. Gandhi primjećuje da su »mudraci« često u tom smislu dovodili u vezu religioznog čovjeka s luđakom. A naš hinduist opet smatra da samo »ludost vjere« može čovjeka učiniti *trajno* nenasilnim. To je upitno, ali nema nikakve sumnje da je takva »ludost« velika pomoć i potpora uspješnom prakticiranju ahimsa. Gandhi je jedan od onih koji religioznosti vraćaju dostojanstvo. On čini iznova vidljivim neke od razloga zbog kojih je potrebno da budemo religiozni.

Da završimo Gandhijevim riječima, koje se nalaze na kraju izbora tekstova korištenih za ovaj prikaz: »U svijetu sutrašnjice ne vidim ni siromaštvo, ni ratove, ni revolucije, niti krvoprolića. A u takvom svijetu vjera u Boga bit će dublja nego što je ikad bila. Samo postojanje svijeta, najopćenitije rečeno, zavisi od religije. Svi pokušaji da se ona iskorijeni propast će.«